

ISSN 2406-3207

UDK 801

Институт за српски језик САНУ

ЛИНГВИСТИЧКЕ АКТУЕЛНОСТИ

31

Београд, 2018

УДК 821.163.41.09 Обрадовић Д.
016 Обрадовић Д.
Примљен: 28.10.2018.
Прихваћен: 15.12.2018.

Владимир Живановић

(Институт за српски језик САНУ,
Београд)*

БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА О ДОСИТЕЈУ ОБРАДОВИЋУ¹

Године 1865. загребачке *Народне новине* објављују проповед сарајевског свештеника Стефана Баковића. У својој проповеди овај прота помиње и Доситеја Обрадовића називајући га махнитим бунцијом и расколником. Баковић у проповеди позива на послушност султану и противи се бунама те и Доситеја означава као лош пример како се не треба владати. Већ након месец дана Велимир Гај реагује у *Даници илирској* и у тексту под насловом „Земљописне виести о Босни и Херцеговини“ критикује проту Баковића који наместо слободе намеће турског султана и цитирајући његове ставове о Доситеју назива их „премногим лудоријама“.

Следећи пример је још речитији: Године 1911. новине Старчевићеве хрватске странке права под називом *Хрват*, на насловној страни у кратком тексту констатују „како је одавно утврђено, да су наша источњачка браћа вјерски и морално заостала“, те њихов „низак степен културе“ објашњава описујући Доситејево примање свештеничког чина. Наиме, Доситеја је рукоположио црногорски владика Василије без икаквог његовог претходног формалног богословског образовања и превелике жеље да се прихвати свештеничког чина. На страну што се новине, у свом злурадом тексту, нису информисале из самих Доситејевих дела да је он сам био један од богословски најобразованијих људи тога времена.

---

* vladimir.zivanovic@isj.sanu.ac.rs

¹ Докторска дисертација одбрањена на Филолошком факултету Универзитета у Београду 30. септембра 2017. године пред комисијом у саставу: др Александра Вранеш, др Гордана Ђоковић, др Драгана Грујић и др Младен Шукало.

Ако узмемо у обзир да та два примера коришћења Доситеја у идеолошким и сличним сукобима долазе из Аустрије, а у вези су и са целим јужнословенским поднебљем, можемо увидети колико је Доситеј већ половином 19. века постао фигура снажна по својим порукама и наслеђу. Негде у то време почиње да се јавља и доситејевштина као пример инструментализације Доситејевих уверења и њихово коришћење у међусобним размирицама на политичкој али и културној сцени Балкана.

Разматрањем оних вредности којима аутори радова о Доситеју придају пажњу током проучавања његовог дела стиче се увид у разноврсне модусе на које се наука бави Доситејем, као и у тематске целине развијане током дугог низа година. Сви аутори који су писали о Доситеју приступали су том писцу у духу свога времена, ослањајући се на сопствене системе вредности – другим речима, користили су га како би потврдили сопствене идеје и веровања. Зато је Доситејево дело привлачно за различита идеолошка, културолошка па и психолошка тумачења. Каткад су самог Доситеја губили у таквим читањима, а често су његове идеје бивале супротстављане неким другим „исправнијим“ виђењима, преломљеним кроз призму вредносних система самих аутора.

Просветитељ и грађански идеолог, реформатор књижевног језика, јозефиниста, писац, преводилац и еклектичар, филозоф и педагог, књижевник и песник, проповедник, учитељ страних језика, књижар и недосањани штампар, оснивач високошколских институција, путник, пријатељ, устаник, толерантни ерудита – уз ова бројна Доситејева одређења прочитаћемо и неколико индикативних оцена о Доситејевој личности потеклих из релевантних научних радова о том писцу. Сложеност представа изражених у тим оценама осветљава нам његову личност и његово дело са разних страна. Дакле:

Јован Скерлић га назива „оснивачем нове српске књижевности и првим организатором просвете у обновљеној Србији“, Павле Поповић „првим нашим моралним филозофом“, Лука Смодлака „великим српским идеологом“, а Тихомир Остојић „главним представником рационализма и филозофије просвећености у српском народу“. Милорад Павић сматра га „писатељем неслућених, неистражених и веома модерних интенција“, док, међутим, Љубомир Симовић за њега каже да је „по природи својој више миран рационалист него ватрени просветитељ“. Владан Десница вели да је Доситеј „једна од наших најздравијих пјесничких натура“, а Радомир Константиновић да је „путник, наш препород, наша ренесанса зато што је откриће перспективе“. „Сребровласни мили Обрадовић“ називао га је Лукијан Мушицки.

Било је и другачијих ставова, свакако неупоредиво мање бројних:

„Маните се некаква Дуситеља и његових маниточитинах“, позивао је Стефан Баковић. „Са свом својом љубављу за српски народ [он] није имао смисла за тај народ, за његову душу, поезију“, говорио је Светислав Стефановић. Надаље, Исидора Секулић је изнела суд да је „Доситеј био пасиван дух“, а Амфилохије Радовић да је „Доситеј у бити трагична личност, као што је трагична и наша модерна култура“.

Ишчитавајући *Библиографију радова о Доситеју Обрадовићу* можемо увидети у којим правцима су се кретале теме чији је главни предмет изучавања био Доситеј, какав је однос различитих епоха према њему, какву прегнантност у идеолошком смислу носи његово наслеђе, које пружа повод за бројна тумачења и полемике проистекле из њих.

У нашој библиографији могу се препознати бројне теме којима су аутори текстова о Доситеју посвећивали пажњу. Богата литература о Доситеју бави се темама попут оне о односу Доситеја и карловачког митрополита Стратимировића, затим о улози Доситеја у Тицановој буни, о утицајима бројних културних средина на Доситеја током његових година путовања, о Доситејевој библиотеци и књигама које је читао. Надаље, компаративно су изучаване географске тачке Доситејевог *преокружнооколног* животног пута и њихов значај на развој Доситејеве мисли. С обзиром на то да је Доситеј био наш највећи путник 18. века, али и касније, многи су његов живот проучавали по периодима омеђеним тим путовањима. Доситејеве хоповске године, период живота и проповедања у Далмацији, путовања по истоку, бечке године, студије у Немачкој, боравак у Лондону и Трсту, Доситеј током устанка – све су то историјско-биографске целине које су различити истраживачи узимали као оквир својих изучавања.

Један од многих задатака доситејских студија састоји се и у проучавању Доситејевих извора. Као преводаца и еклектичар који је израстао у оригиналног списатеља, он своје компиловане преводе употпуњује креативним наносима. Стога је изучавању Доситејевог дела тумачење извора у светлу компаративистике увек представљало највећи изазов. Тако се из наше библиографије може извести читав низ радова који се баве изворима Доситејевог стваралаштва. Година Доситејевог рођења није утврђена са потпуном сигурношћу, као што није познат ни тачан датум његове смрти. И iscrпна библиографија покушава да осветли и ова питања сакупивши на једном месту све текстове и све супротстављене ставове о тој теми – укупно њих двадесет.

Својим деловањем изван уских схватања народности Доситеј је у правом смислу био балкански просветитељ са веома израженом свешћу о дубљем унутрашњем јединству. Познавао је балканске језике и у својим путовањима обилазио рубове балканског простора. У библиографији је побројан већи број радова који се баве Доситејевим односом према наро-

дима са којима је живео и пријатељевао, као и његовим утицајима на те народе. Доситејеви тумачи проучавали су његове утицаје на бугарску, румунску, грчку, македонску, хрватску и мађарску културу. Многа Доситејева дела преведена су на суседне језике, а ти преводи накнадно су изнедрили студије о рецепцији његовог дела.

У своме књижевном кругу, али и изван њега, Доситеј је био инспирација великом броју савременика и поштовалаца, дајући им предлоге и задатке на пољу српског *просвеишенија* и на *ползу јуности*. Доситеј је оставио своје трагове и у наредним генерацијама, укључујући ту и новију српску књижевност. У библиографији се можемо упознати са бројним личностима којима су истраживачи Доситејевог дела посветили пажњу, како онима из Доситејевог доба тако и савременицима на које је Доситеј утицао, као што су Јоаким Вујић, Јован Стерија Поповић, Љуба Ненадовић, Ђорђе Натошевић, Јован Радуловић, Радован Бели Марковић и други.

У многим нама познатим детаљима, па и читавим годинама на Доситејевој животној стази, огледа се његова главна намера: просвећивање широких народних слојева. Међутим, и даље остају многе непознанице које ваља растумачити и осветлити. Ту, на пример, мислимо на његове животне потешкоће јер, добродушан и добронамеран какав је био, није оставио суда о догађајима и утисцима са неких својих путовања. Исто тако, у Хиландару је провео шест месеци, али о том периоду, изузев једне узгредне реченице, није рекао ништа. Сличан је случај и са његовим боравком у Паризу. Није писао ни о неким местима свога образовања: тако нигде није поменуо богате библиотеке Захарија Орфелина, Карловачке митрополије и ону генерала Зорића у Шклову у којима је извесно проводио доста времена. У светлу сталних тенденција да се преиспитују и наново осмишљавају вредности које су нам оставили у наслеђе велики људи, широки распон Доситејевих ставова, проживљених авантура те идеализованих намера данас нам отвара просторе за развијање нових идеја, њихово сучељавање и међусобно поређење. Стога наслеђе које остављају тумачи Доситејевог дела остаје у непрекинутој вези са њиме, али се такође конституише и као независно идејно стваралаштво.

Да ли се о Доситеју може говорити само на основу података које нам је он сам изнео у својим делима и приватним писмима? О томе у којој мери је писање о другоме и тумачење његовог дела подложно факторима попут личности и карактерног склопа самог тумача, њиховог друштвено-културног залеђа и степена образовања говори и ова библиографија.

Персоналном библиографијом се најбоље подиже један књижевни и културни споменик. Дијахронијско гледиште које омогућава ова библиографија пружа увид у интересовања одређених епоха, као и у херменеутичке приступе за којима се у тим епохама посезало. С друге стране, син-

хронијска раван представљена овом библиографијом окупља на једном месту ставове савремене научне, али и шире јавности, те на тај начин пружа перспективу за будућа истраживања.

Исцрпност као идеал у састављању једне библиографије тешко је остварљива, но ипак можемо, а и морамо настојати да јој се асимптотски приближимо. Поред темељног разматрања претходних библиографија и коришћења бројних извора као што су каталози библиотека, електронски и живи извори, скривене библиографије те јубиларни каталози, претраживали смо и спискове литературе, напомене и белешке из важнијих научних студија о Доситеју и сродним темама.

Пре свега, циљ нашег истраживања био је да овом библиографијом прикажемо рецепцију Доситејевог рада и књижевне продукције, али и да критички размотримо утицај његовог дела и наслеђа на различите аспекте српске културе и друштва.

Током израде библиографије наметао се проблем одређивања граница и критеријума за уврштавање штампаног текста као библиографске јединице тамо где Доситеј није главни предмет рада, већ се само успутно помиње. Који од тих текстова завређује да се уведе у библиографију и у ком сегменту њихова информативна вредност излази из домена општег? Сматрамо да је у овом делу персонална библиографија радова о Доситеју резултат субјективног приступа аутора те да такав сегмент оснажује ауторски домен.

Сврха овога рада је да представи досадашње доситејске студије у библиографском светлу. Он је састављен из два дела. У првом делу се разматрају теоријско-методолошка питања и пружа историјски преглед. Други део чини сама библиографија са пратећим регистрима.

Доситејски оријентисане активности институција и појединаца обухватају дуг временски период те стога у првом делу докторске дисертације настојимо да представимо ту сложеност. Другим речима, уз методолошки увод покушали смо да пружимо и преглед доситејски заснованих активности. Највећи допринос проучавању Доситејевог наслеђа превенствено су дали бројни појединци, али и поједине институције. Прве студије, као и монографије посвећене Доситеју, објављиване су већ пред двадесети век, као и почетком њега. Многи часописи су посвећивали пажњу Доситеју. Поред оснивања Музеја Вука и Доситеја, током времена су основани и Друштво за проучавање Вука и Доситеја, манифестација Доситејеви дани као и Друштво за проучавање XVIII века. Музеј је основао *Ковчежић*, први стручни часопис посвећен Вуку и Доситеју. Двадесет први век је започео оснивањем Доситејеве задужбине која ће на себе преузети систематско научно бављење тим писцем, издавање његових дела, као и њихово

популарисање. И Задужбина ће основати стручни часопис под називом *Доситејев врт* посвећен проучавању Доситеја и његовог доба.

Преглед досадашњих библиографских радова о Доситеју, који је у наставку првог дела Библиографије, пружа увид у досадашње библиографије из исте области. Поред кумулативних библиографских прилога који су у неколико наставака излазили у часопису *Ковчежић*, описани су и библиографски извори објављивани у Доситејевим објављеним сабраним делима, те постојећи каталози изложби посвећених њему, као и неколицина мањих тематских библиографија објављених у књижевним часописима. С обзиром на бројност библиографских извора, поред постојећих штампаних све доступнији постају и електронски извори. Ту су разноврсне интернет странице, портали, дигиталне библиотеке, електронски каталози који обухватају публикације научних институтција у целом свету, као и доступни радови о Доситеју објављени у формату пуног текста. Поред српских аутора, о Доситеју пишу и многи странци. Радови о Доситеју, али и поједини докторати посвећени њему и његовом делу, могу се наћи на неколико језика.

Други део рада чини сама библиографија са пратећим регистрима. Поглавље са библиографским јединицама је подељено на два дела. Први део представља прибележене монографије, а други прилоге у периодици, као и самосталне делове у монографским публикацијама. Библиографија броји укупно 3.833 библиографске јединице, а разматрани временски распон је 230 година сталног акуализовања Доситеја (закључно са 2014. годином). Регистар аутора обухвата 1300 аутора, док је анонимних чланака, углавном мањег обима попут прилога из дневних листова, преко 1000. Регистар часописа и листова даје прегледну слику објављиваних чланака у периодици и садржи нешто више од 630 наслова.

Укратко, у овој исцрпној ретроспективној персоналној библиографији представљени су, у форми библиографских записа, резултати до којих су у својим темељним истраживањима дошли аутори који су писали о нашем просветитељу.

До већине радова аутор је успео да дође и да их *de visu* опише. Таква формална и садржинска обрада грађе резултирала је и опширним предметним регистром. Предметни регистар, чија је сврха успостављење релација које нису видљиве из формалног описа грађе као и из хронолошког распореда библиографије, омогућава увид у одређене теме које је обрађивао већи број аутора. Поред главних тема из Доситејевог живота и рада, попут његове књижевне продукције и педагошких утицаја, издвајају се бројне мање теме. Поред постојеће хронолошке класификације, библиографија омогућава кретање у различитим смеровима коришћењем ауторског и предметног регистра. На тај начин се омогућава сабирање бројних мањих

библиографија као редукованих подскупова. Можемо, на пример, проучавати читаву омању библиотеку чланака (која сама броји 400 библиографских записа) о великој прослави стогодишњице Доситејеве смрти, која је 1911. године обележена на читавом јужнословенском простору; или пак чланке који су објављивани од 1911. до 1914. године поводом подизања споменика Доситеју, као и текстове међусобно сукобљених аутора у којима се разматра Доситејев однос према Богу, цркви и монаштву. Честа је тема и однос између Вука и Доситеја, као и културних парадигми које они отеловљују.

Додатак Библиографије садржи списак од 230 приказа објављених радова о Доситеју. Сврха тог дела је да на једном месту прикаже рецепцију рецепције Доситејевог дела, као и сву сложеност коју носи једна таква велика историјска личност. Имаголошки карактер тих текстова открива потребу аутора да допру до Доситејевог правог лика, чиме се стварају нове парадигме у успостављању културних вредности.

Током израде ове библиографије настојали смо да прикупимо све доступне радове, како би био одржан принцип *de visu* обраде грађе. Ту грађу смо пренели у електронски облик и тако оформили богату електронску базу литературе о Доситеју. Следећи могући корак био би организовање дигиталне библиотеке у којој би библиографске јединице биле директно повезане са пуним текстом. Повезивањем постојећих регистара са библиографијом и дигиталном библиотеком, целокупна база постала би један велики *хипертекст*. Стварањем дигиталне библиотеке коју би сви заинтересовани могли да користе био би испуњен библиотечки идеал слободног приступа, а доситејске студије ушле би у нову фазу свога развоја.

И на самом крају, сматрамо да је изразом ове *Библиографије радова о Доситеју* испуњен један стари библиотечарски дуг „честитом Доситију“.